

BOLALARNING QOBILIYATLARI VA ISTE'DODLARINI RO'YOBGA CHIQRISHDA MAKTABNING ROLI

*Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti Pedagogika yo'nalishi 2-
kurs talabasi Eshmirzayeva Dilbar Sharofiddin qizi.*

Email: dilbareshmirzayeva05@gmail.com

Annotasiya: *Ushbu maqolada bolalarning qobiliyatlari va iste'dodlarini ro'yobga chiqarishga qaratilgan pedagogik usullar, metodlar va shakllarning tahlili hamda ular orqali o'quvchilarning individual imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish jarayoni, qobiliyat va iste'dodlarning turli yosh davrlarda rivojlanishi bayon qilingan.*

Kalit so'zlar: *Qobiliyat, iste'dod, maktab, pedagogik usullar, metodlar, psixodiagnostik testlar, kuzatish metodi, intervyu metodi, suhbat metodi.*

Аннотация: *В данной статье описан анализ педагогических методов, методов и форм, направленных на реализацию способностей и талантов детей, а также процесс реализации через них индивидуальных возможностей учащихся, развитие способностей и талантов в разном возрасте.*

Ключевые слова: *Способности, талант, школа, педагогические методы, методы, психодиагностические тесты, метод наблюдения, метод интервью, метод беседы.*

Abstract: *This article describes the analysis of pedagogical methods, methods and forms aimed at realizing the abilities and talents of children, as well as the process of realizing the individual capabilities of students through them, the development of abilities and talents at different ages.*

Key words: *Ability, talent, school, pedagogical methods, methods, psychodiagnostic tests, observation method, interview method, conversation method.*

Kirish. Ta'lim sohasidagi bugungi kunning eng muhim muammolaridan biri – bolalarning qobiliyatlarini aniqlash va rivojlantirish masalasi hisoblanadi. Har bir bola o'ziga xos qobiliyat va iste'dodlarga ega bo'lib, ular vaqt o'tishi bilan rivojlanadi. Shuning uchun, ta'lim jarayonida maktabning o'quvchilarni bu qobiliyatlarni ro'yobga chiqarishda tutgan o'rni juda katta. Maktab, faqat bilim berish bilan cheklanib qolmasdan, o'quvchilarning shaxsiy qobiliyatlarini aniqlash, rivojlantirish va ularga rag'bat berish orqali ularni kelajakda muvaffaqiyatli insonlarga aylantirishga yordam beradi.

Qobiliyat va iste'dod o'rtasidagi farqni aniqlashda ko'plab psixologik nazariyalar mavjud. Ba'zi psixologlar qobiliyatni ma'lum bir sohada ma'lum darajada muvaffaqiyatga erishish imkoniyati sifatida qarashadi. Shu bilan birga, iste'dodning shakllanishi qobiliyatlarning yuqori darajaga chiqishini bildiradi. Demak, har bir bola iste'dodlarni rivojlantirishi uchun avvalo qobiliyatlarining mavjudligi zarur. Boshqacha qilib aytganda, qobiliyatlar iste'dodlarning shakllanishi uchun poydevor hisoblanadi. Iste'dodlarni rivojlantirish uchun qobiliyatlar ma'lum bir soha bilan shug'ullanishni, mahoratni oshirishni va o'zgaruvchan vaziyatlarga moslashishni talab qiladi.

Qobiliyatlarni aniqlash metodlari shaxsiy, amaliy va diagnostik yondashuvlarga asoslanadi. Bunday metodlar psixologik testlar, kuzatishlar, suhatlar, faoliyat tahlili, ijodiy topshiriqlar va loyihaviy yondashuvlarni o'z ichiga oladi. Ularning har biri bolaning aqliy, ijodiy, kommunikativ, sport yoki musiqiy qobiliyatlarini aniqlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Birinchi navbatda keng tarqalgan metodlardan biri — psixodiagnostik testlardir. Mazkur testlar bolaning intellektual darajasi, tafakkur tezligi, xotirasi, tasavvuri va diqqatiga oid ko'nikmalarini baholashga yordam beradi. Masalan, Veksler testi, Ravenning intellektual matritsalarini, Torrensning kreativlik testi yoki Guilford modellari yordamida bolaning umumiy aql-zakovati va ijodiy fikrlash qobiliyatlari aniqlanadi. Bu testlar bolani turli

jihattan baholash imkonini beradi va ularning salohiyatini ochib berishga xizmat qiladi.

Kuzatish ham samarali metodlardan biri hisoblanadi. Kuzatuvchi pedagog bolaning darsdagi faolligi, savol-javoblarga bo'lgan ishtiroki, mustaqil fikrlashi, muammolarga munosabati va guruhli faoliyatdagi o'rniga qarab uning ichki qobiliyatlarini ko'rish mumkin. Ayniqsa, bu metod kichik yoshdagi bolalar uchun foydalidir, chunki ular hali o'z fikrlarini to'liq bayon qilishda qiynaladilar. Shuningdek, kuzatuv natijalarini maxsus kartochkalarda qayd etish va ularni muntazam tahlil qilish orqali pedagog o'z xulosalarini aniq asoslay oladi. Qobiliyatlarni aniqlashda intervyu va suhbat metodi ham muhim rol o'ynaydi. Bu usul bolalar bilan erkin muloqot qilish orqali ularning qiziqish doirasini, o'z-o'zini baholashini, orzu-intilishlarini o'rganishga xizmat qiladi. Suhbat davomida pedagog yoki psixolog bolaning psixologik tayyorgarligi, faolligi va ichki motivatsiyasini aniqlay oladi. Bundan tashqari, ota-onalar bilan olib boriladigan intervyular ham bolaning oilaviy muhiti, ijtimoiy sharoiti va ruhan tayyorgarligi to'g'risida muhim ma'lumot beradi. Shuningdek, diagnostik topshiriqlar orqali bolaning turli qobiliyatlari aniqlanadi. Bular ijodiy rasm chizish, hikoya tuzish, rol o'ynash, texnik topshiriqlarni bajarish, matematik masalalarni yechish yoki ijtimoiy rollarni baholash kabi vazifalarni o'z ichiga oladi. Bunday topshiriqlar bolaning mustaqil fikrlash, tasavvur qilish, emotsional ifodalanish va mantiqiy xulosalar chiqarish qobiliyatini ochib beradi. Diagnostik mashg'ulotlar bolani real faoliyatga yaqinlashtiradi va tabiiy sharoitda uning qobiliyatlarini sinab ko'rishga imkon beradi.

Portfoliolar tahlili — ya'ni bolaning o'qish davomida erishgan yutuqlari, ijodiy ishlari, topshiriqlar bajarilishi, musobaqa natijalari va boshqa faoliyatining jamlanmasi orqali baholash usuli ham keng tarqalgan. Bu metod bolani uzoq muddat davomida kuzatish va uning individual o'sishini tizimli tahlil qilish imkonini beradi. Portfoliolar yordamida pedagog nafaqat bolaning

hozirgi qobiliyatlarini, balki uning istiqbolli yo'nalishlarini ham ko'rishi mumkin.

Yana bir samarali yondashuv — loyihaviy faoliyatdir. Loyihaviy ishlar orqali bolalar o'z qiziqishlariga mos mavzularni tanlaydilar va mustaqil ravishda izlanish olib boradilar. Bu jarayon davomida ularning ilmiy, texnik, madaniy yoki badiiy salohiyatlari yuzaga chiqadi. Loyiha topshiriqlari bola shaxsiyatining ko'plab jihatlarini namoyon qilishga xizmat qiladi: rejalashtirish, ijod qilish, axborot izlash, jamoa bilan ishlash va taqdimot ko'nikmalari kabi. Bolalardagi qobiliyatlarni aniqlashda diferensial psixodiagnostika ham qo'llaniladi. Bu usul yordamida turli qobiliyatlar (analitik fikrlash, tilga oid ko'nikmalar, musiqiy eshituv, harakat koordinatsiyasi)ni aniqlovchi bir necha alohida testlar orqali bolaning o'ziga xos jihatlari tahlil qilinadi. Bu metod ayniqsa ixtisoslashgan maktablar (san'at, sport, matematika yo'nalishlari)ga qabul qilishda ishlatiladi. Insonning tabiiy salohiyati – uning qobiliyatlari va iste'dodlari – bolalikdan boshlab izchil shakllanib boradi. Bu jarayon biologik, psixologik va ijtimoiy omillar ta'sirida sodir bo'ladi. Qobiliyatlar tug'ma asosga ega bo'lsa-da, ular ma'lum bir faoliyatda, zarur shart-sharoitlar ta'sirida rivojlanadi. Shunday ekan, har bir yosh davrida qobiliyat va iste'dodning namoyon bo'lish xususiyatlarini chuqur tahlil qilish zarur. Bu holat o'z navbatida ta'lim-tarbiya tizimining individual yondashuvga asoslangan holda tashkil etilishiga xizmat qiladi.

Qobiliyatlar rivojining dastlabki bosqichi tug'ilish bilan boshlanadi. Go'daklik davrida (0–3 yosh) bolada sezgi a'zolarining sezuvchanligi, atrofdagi narsalarni idrok etish va asosiy reflekslarning shakllanishi kuzatiladi. Ushbu bosqichda sensor-motor faoliyatning jadalligi, imo-ishoralar, tovushlarga bo'lgan munosabat orqali bola atrof-muhit bilan o'zaro aloqaga kirishadi. Aynan shu davrda eshitish, ko'rish, ta'm bilish, harakat qobiliyatlarining rivojlanish sur'ati bola kelajakda qaysi sohaga moyil bo'lishi mumkinligini belgilab beradi.

3–6 yosh oralig‘i – maktabgacha yosh davri bo‘lib, bu davrda qobiliyat va iste‘dodning dastlabki belgilarini kuzatish mumkin. Bu davr bolalarda o‘yin, rasm chizish, she‘r yodlash, raqsga tushish, ijodiy hikoyalar to‘qish kabi faoliyatlar orqali ijodiy qobiliyatlarning yuzaga chiqishi bilan xarakterlanadi. Bolalar fantaziyasi kuchli bo‘ladi, ular sezganlarini erkin tasvirlaydilar. Bu bosqichda rasm, musiqaga moyillik, matematik tafakkur yoki jismoniy chaqqonlik orqali bola iste‘dodining ilk belgilarini namoyon qiladi. Pedagoglar va ota-onalar bu jarayonda kuzatuv, muloqot, rag‘batlantirish orqali bolaning ichki salohiyatini qo‘llab-quvvatlashlari lozim.

6–10 yoshdagi boshlang‘ich maktab yoshi — qobiliyat va iste‘dodlarning shakllanishida muhim bosqich hisoblanadi. Bu davrda bolalarda bilim olishga bo‘lgan ehtiyoj kuchayadi, mantiqiy fikrlash, mustaqil qaror qabul qilish, muayyan sohaga qiziqish kuchayadi. Ayniqsa, o‘quv faoliyati orqali ularning matematik, lingvistik, musiqiy, sport yoki texnik qobiliyatlari shakllana boshlaydi. Bu davrda bolaga berilayotgan topshiriqlarning mazmuni va murakkablik darajasi, pedagogning metodikasi va ijtimoiy muhit katta ahamiyatga ega. Iste‘dodli bolalarni aniqlashda portfoliolar, darsdagi ishtirok faolligi, fan to‘garaklariga qatnashish kabi mezonlar asosiy rol o‘ynaydi.

10–14 yoshdagi o‘rta maktab davri — bu davrda bola shaxsining o‘ziga xosligi yanada yaqqol namoyon bo‘la boshlaydi. Intellektual salohiyat rivojlanadi, mustaqil fikr yuritish, tanqidiy qarashlar paydo bo‘ladi. Aynan ushbu bosqichda ayrim bolalarda bir soha yoki fan yo‘nalishiga kuchli moyillik sezila boshlaydi. Masalan, kimyoga qiziqish ortadi, ba’zilar matematika yoki adabiyotda alohida muvaffaqiyatga erishadi. Bu bosqichda muallimlarning roli yanada muhimlashadi — ular bolaning qobiliyatini chuqur tahlil qilishi, individual ta‘lim yo‘nalishini aniqlab, unga muvofiq metodlar qo‘llashi lozim. Qobiliyatlar va iste‘dodlarning rivojlanishi doimiy va bosqichma-bosqich jarayon bo‘lib, har bir yosh bosqichi o‘ziga xos xususiyatlarga ega. Bu

xususiyatlar biologik omillar (irsiyat, sog'liq holati), ijtimoiy-madaniy muhit (ota-ona, maktab, jamiyat), psixologik muhit (motivatsiya, o'z-o'zini baholash, o'zaro munosabatlar) bilan bevosita bog'liq. Har bir bosqichda samarali metodlar qo'llanilishi — bola qobiliyatining to'liq yuzaga chiqishiga xizmat qiladi. Erta aniqlanmagan, e'tiborsiz qoldirilgan iste'dodlar so'nib qolishi, noto'g'ri yo'nalish olishi mumkin. Maktabda iste'dodlarni aniqlash va rivojlantirishda ota-onalar bilan hamkorlik muhim o'rin tutadi. Bola uyda qanday qiziqishlarga ega, nimalarga moyil – bu haqda eng yaxshi axborot manbai – ota-onalardir. Shu sababli ular bilan suhbatlar, seminar-treninglar, uchrashuvlar o'tkazish, maslahatlar berish orqali pedagog va ota-ona hamkorligini mustahkamlash kerak. Bu esa bola qobiliyatini to'g'ri yo'naltirishga xizmat qiladi.

Yana bir muhim jihat – bu maxsus dasturlar va metodik qo'llanmalardan foydalanish. Iste'dodli o'quvchilar bilan ishlashga mo'ljallangan ilg'or pedagogik tajribalar, xorijiy va mahalliy dasturlarni o'rganish, ular asosida darsni boyitish tavsiya etiladi. “Differensial yondashuv”, “kritik fikrlashni rivojlantirish”, “ijodiy dars” kabi metodikalar iste'dodni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, shuni aytish mumkinki, maktab – bu iste'dod manbaini kashf etuvchi maskan. Agar bu maskanda har bir bola o'z imkoniyatlarini sinab ko'rishi, namoyon etishi, tan olinishi uchun zarur muhit bo'lsa, kelajakda ijtimoiy, ilmiy va madaniy taraqqiyotga xizmat qiladigan yetuk shaxslar voyaga yetadi. Shuning uchun ham maktabning vazifasi nafaqat bilim berish, balki har bir bolani o'zi tanlagan sohaga yo'naltirish, unga ilhom va imkon yaratishdan iboratdir.

Buning uchun esa maktab pedagoglari doimo yangilikka intiluvchi, psixologik tayyorgarlikka ega, ijtimoiy faol va innovatsion yondashuvni egallagan mutaxassislar bo'lishi lozim. Zamonaviy ta'lim tizimi har bir bolaning shaxsiy rivojlanishini, o'z qobiliyatlarini ro'yobga chiqarishini,

mustaqil fikrlash va ijtimoiy moslashuvchanligini ta'minlashni maqsad qilgan. Bu jarayonda eng muhim shaxs — bu pedagogdir. Chunki pedagog — nafaqat bilim beruvchi, balki bolaning ichki salohiyatini kashf qiluvchi, uni yo'naltiruvchi, motivatsiya beruvchi va rivojlantiruvchi yetakchi shaxsdir. Maktabda qobiliyatlarni ro'yobga chiqarish — bu oddiygina dars berish emas, balki har bir bola ichidagi “ichki imkoniyatni” ko'rish va uni ochishga xizmat qiluvchi murakkab, ammo nihoyatda zarur pedagogik jarayondir.

Pedagogning birinchi va asosiy vazifasi – bu har bir o'quvchining shaxsiy xususiyatlarini anglashdir. Chunki bolalar bir xil emas: ularning bilimga bo'lgan munosabati, qiziqishi, qobiliyati, psixologik holati har xil. Kimdir tilga, kimdir matematikaga, yana kimdir san'atga moyil. Har bir bola ichida yashirin salohiyat bor, biroq bu salohiyat pedagog e'tibori, yondashuvi, qo'llab-quvvatlovisiz yuzaga chiqmaydi. Shu sababli o'qituvchi har bir o'quvchini kuzatishi, tahlil qilishi va individual yondashuv asosida unga pedagogik yordam ko'rsatishi lozim.

Bugungi globallashuv va raqobat kuchaygan zamon ta'lim tizimidan yuqori samaradorlikni, har bir o'quvchining individualligini tan olish va rivojlantirishni talab qilmoqda. Ayniqsa, bolalarning qobiliyat va iste'dodlarini ro'yobga chiqarish – bu nafaqat ta'lim muassasalarining, balki to'g'ridan-to'g'ri pedagoglarning zimmasiga yuklatilgan eng muhim ijtimoiy-madaniy vazifalardan biridir. Mazkur bobda maktabda iste'dod va qobiliyatlarni aniqlash va rivojlantirishda o'qituvchining tutgan o'rni, metodik yondashuvlari va zamonaviy vositalardan foydalanish imkoniyatlari tahlil qilindi. Pedagogning zamonaviy texnologiyalar bilan ishlashi, innovatsion metodlardan foydalanishi, loyiha asosida ta'limni tashkil etishi, fanlararo integratsiyani yo'lga qo'yishi o'quvchilarning faolligini oshiradi. Masalan, STEAM (Science, Technology, Engineering, Arts, Mathematics) asosida o'tilgan mashg'ulotlar, tanqidiy fikrlashni shakllantiruvchi topshiriqlar, ijodiy savollar orqali bola o'zining muayyan sohadagi salohiyatini kashf eta

boshlaydi. Maktabda iste'dodlarni ro'yobga chiqarishning yana bir muhim jihati – bu ijtimoiy qo'llab-quvvatlash va oilaviy-maktab aloqalarining mustahkamligidir. Pedagog nafaqat o'quvchi bilan, balki uning ota-onasi bilan ham hamkorlik qilgan taqdirdagina, bola uchun qulay sharoit yaratadi. Bu holatda bolaning qobiliyatlarini maktab va oilada parallel ravishda rivojlantirish mumkin bo'ladi.

Xulosa. Bobda keltirilgan nazariy va amaliy fikrlar shuni ko'rsatadiki, qobiliyat va iste'dodlar maktab doirasida to'liq ro'yobga chiqishi uchun pedagog nafaqat o'z fanidan, balki bolalar psixologiyasi, ijtimoiy muomala, differensial ta'lim, innovatsion texnologiyalarni chuqur o'zlashtirgan bo'lishi kerak. Shu tarzda o'qituvchi o'quvchining nafaqat hozirgi, balki kelajakdagi ijtimoiy o'rnini shakllantirishga bevosita hissa qo'shadi. Xulosa qilib aytganda, maktabda iste'dod va qobiliyatlarni ro'yobga chiqarishda pedagogik mahorat, yondashuvning yangiligi, ijtimoiy hamkorlik va ruhiy qo'llab-quvvatlash muhim o'rin tutadi. Pedagoglar bu boradagi harakatlarini tizimli, samarali va izchil olib boradigan bo'lsa, har bir o'quvchining iste'dodi porlab chiqadi va bu jamiyat taraqqiyotining muhim omiliga aylanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI.

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent: 2. Adolat, 2023.
2. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. – Toshkent: Adolat, 2020.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Yoshlar ma'naviyatini yuksaltirish va ularning bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ–3775-son qarori. – 2018 yil
4. Abduqodirov A. "Psixologiya asoslari". – Toshkent: O'qituvchi, 2022.
5. To'xtaboyeva M. "Pedagogika nazariyasi va tarixi". – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2021.